

prof. dr hab. Elżbieta Basiul
ul. św. Józefa 7f/40
87-100 Toruń

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ PT:

„Konserwacja, restauracja i reorganizacja wyposażenia świątyni w Odrzechowej. Rozwiązania konserwatorskie w kontekście przemian kulturowych i zmian konfesyjnych na terenach południowo-wschodniej Polski po 1945 r.”

Autor: Łukasz Wojtowicz

Promotor: dr hab. Joanna Czernichowska, prof. ASP w Warszawie

Rozprawa doktorska autorstwa Łukasza Wojtowicza spełnia wymogi formalne określone dla postępowań o nadanie stopnia naukowego doktora w dziedzinie sztuki w dyscyplinie sztuki plastyczne i konserwacja dzieł sztuki. Autor dysertacji jest absolwentem wyższych studiów dziennych na Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie na kierunku konserwacja i restauracja dzieł sztuki. Tytuł zawodowy magistra otrzymał w 2012 roku. Przewód doktorski został otwarty w Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie w dyscyplinie sztuki plastyczne i konserwacja dzieł sztuki. Promotorem pracy doktorskiej jest dr hab. Joanna Czernichowska, prof. ASP, wybitna specjalistka w zakresie badań i konserwacji malarstwa i rzeźby drewnianej polichromowanej. Przewód doktorski został wszczęty przed 1 maja 2019 r. i jest procedowany według Ustawy z 2003 roku.

Ocena dorobku artystyczno-konserwatorskiego

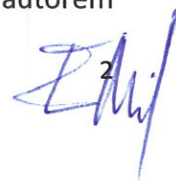
Doktorant Łukasz Wojtowicz studiował na kierunku konserwacja i restauracja dzieł sztuki, a w 2012 roku obronił dyplom magisterski z oceną bardzo dobry+ i dodatkowym wyróżnieniem. Pracę dyplomową pt. *„Konserwacja i restauracja marmoryzacji pochodzącej z Zamku w Olesku, wkomponowanej w blat drewnianego stolika pamiątkowego”* zrealizował

w Pracowni Konserwacji i Restauracji Malarstwa Ściennego, pod kierunkiem prof. Pawła Jakubowskiego. Wyjątkową aktywność wykazywał w czasie studiów uczestnicząc w grantie NCBR prowadzonym przez prof. Iwonę Szmelter, będąc jednocześnie stażystą w Pracowni Konserwacji Malarstwa na Podłożach Ruchomych i Obiektów Sztuki Nowoczesnej. Bezpośrednio po studiach został zatrudniony jako asystent na WKiRDS ASP w Warszawie.

Projekty badawcze, Prace konserwatorskie i restauratorskie

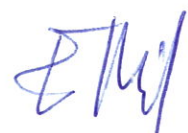
Od 2005 roku doktorant wykonał wiele prac konserwatorsko-restauratorskich, zespołowo oraz indywidualnie. Prace te dotyczyły obiektów w kraju i zagranicą (Litwa, Francja). Po rozpoczęciu studiów podejmował się działań konserwatorskich przy ołtarzach drewnianych w kościele Przemienienia Pańskiego w Sanoku (ołtarz główny oraz ołtarze boczne, XIX w.), współpracował z Galerią „Bochenska Gallery” przy organizacji wystaw oraz sprawował opiekę konserwatorską nad zbiorami. Współpracował z firmą “Monument Service” biorąc udział w pracach konserwatorskich dotyczących malowideł ściennych w kościele p.w. Wszystkich Świętych w Michałowicach (XVIII w.), czy z firmą “Konswerk” (udział w pracach przy malowidłach ściennych w cerkwi w Tyrawie Solnej - XIX wiek). Brał udział w pracach restauratorskich w kościele pw. Matki Boskiej królowej Polski w Miejscu Piastowym (aranżacja polichromii) oraz uczestniczył w pracach konserwatorskich przy ołtarzu głównym z kościoła p.w. Matki Bożej w Porążu, XVIII w. (prace pozłotnicze, konserwacja figur drewnianych). Później brał udział w pracach konserwatorskich w Muzeum Pałac w Wilanowie przy obrazie plafonowym pt. “Lato” J. E. Szymonowicza-Siemiginowskiego (2 poł. XVII w.) w Sypialni Króla oraz przy XIX-wiecznych drewnianych boazeriach w Pokoju Holenderskim.

Swoją aktywność na polu konserwacji dzieł sztuki realizuje zaraz po studiach przy konserwacji oraz rekonstrukcji sgraffit na elewacji kamienicy dawnego Towarzystwa Zaliczkowego w Krośnie (XIX w.) w ramach współpracy z firmą “Konswerk”, a także przy polichromii Stepana Dzengałowycza (ok. 1683 r.) w cerkwi pw. Wniebowstąpienia Pańskiego w Ulczu (filia Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku) oraz przy polichromii ściennej w cerkwi pw. Świętej Trójcy w Międzybrodziu (XIX w.) i przy ołtarzu z kościoła pw. Rozesłania Apostołów w Mrzygłodzie. Następnie współpracuje z firmą „Maciej Baran - konserwacja zabytków” przy konserwacji malowideł ściennych Jerzego Eleutera Siemiginowskiego w Pokoju Cichym w Muzeum Pałac w Wilanowie. Jest autorem

konserwacji wielu ikon np. ikony „Chrystus Pantokrator” z rzędu Deesis z ikonostasu cerkwi pw. Św. Trójcy w Międzybrodziu (woj. podkarpackie). Pracował w zespole przy re-aranżacji malarskiej dekoracji ściennej w Pałacu Białym Tyszkiewiczów w Zatroczu (Litwa), sierpień 2013. W tym okresie współpracował również przy aranżacji wnętrz w zrekonstruowanym dworze we wsi Luszewo. W kolejnym roku ponownie współpracował z firmą „Monument Service” przy badaniach dekoracji ściennych w kamienicy Mikołaja Szelechowa w Warszawie (obecnie Ministerstwo Sprawiedliwości) oraz przy transferze dwóch malowideł ściennych z klatki schodowej Galerii Foksal w Warszawie, a także przy transferze i konserwacji zabytkowych sztukaterii z kamienicy projektu Stanisława Filasiewicza. Jednocześnie wykonuje konserwację 3 obrazów Teresy Pągowskiej ze zbiorów Filipa Pągowskiego oraz obrazu Marii Anto (brak tytułu, 1962r, wł. prywatna, współpraca Mateusz Jasiński). W 2014 roku konserwował 3 ikony: „św. Mikołaj”, „Matka Boska Eleusa”, „św Jerzy”, XIX wiek (własność prywatna, współpraca Mateusz Jasiński), oraz ikony: „Narodziny św. Jana Chrzciciela”, „Matka Boska Eleusa”, „Chrystus Pantokrator”) Juliana Pankiewicza (k. XIX w.) pochodzących z ikonostasu z dawnej cerkwi pw. Narodzin Św. Jana Chrzciciela w Odrzechowej. W latach 2015 – 2017 przeprowadził konserwację i restaurację trzech drewnianych feretronów (XIX/XX w.) pochodzących z dawnej cerkwi pw. Narodzin Św. Jana Chrzciciela w Odrzechowej (obecnie kościół Pw. Św. Jana Chrzciciela w Odrzechowej).

W roku 2016 realizował autorski projekt konserwatorsko – badawczy p.t. „Projekt konserwatorski dla zabytkowego wyposażenia dawnej cerkwi w Odrzechowej” finansowanego w ramach Stypendium Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego. W ramach projektu wykonał badania oraz inwentaryzację zabytkowego ruchomego wyposażenia cerkwi pw. Narodzin Św. Jana Chrzciciela w Odrzechowej (obecnie kościół Pw. Św. Jana Chrzciciela w Odrzechowej). W tym roku zrealizował prace konserwatorskie przy carskich wrotach pochodzących z ikonostasu Juliana Pankiewicza. W latach 2017 - 2018 zaprojektował oraz wykonał nastawę ołtarzową w kościele pw. św. Jana Chrzciciela w Odrzechowej (dawna cerkiew) nawiązującą do oryginalnego wyposażenia. W tym okresie brał udział w pracach konserwatorskich przy malowidłach ściennych w Villa Alexandrine w Vence (obecnie Muzeum Witolda Gombrowicza, Francja) oraz wykonuje prace dla Towarzystwa Przyjaciół Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. Rok później w ramach współpracy z firmą „Monument Service” przeprowadził transfer trzech zabytkowych tablic BHP w dawnym Zakładzie Platernicznym Norblinów (Walcownia Metali “Warszawa”). W tym

 3

czasie dokonał odkrycia i badań polichromie Tadeusza Popiela z 1907 roku, w kościele pw. Przemienienia Pańskiego w Sanoku oraz konserwował obraz B. Jurkiewicza "Piłsudski na kasztance", 1937 r. W kolejnym roku uczestniczył w pracach konserwatorskich przy sgraffitach na elewacji Pałacu Biskupów Krakowskich w Kielcach. W 2020 roku wykonał konserwację - restaurację i prace pozłotnicze przy dwóch konsolkach (XIX w.) z Kaplicy Matki Bożej Nieustającej Pomocy w klasztorze Zgromadzenia Sióstr Franciszkanek od Cierpiących. Prace konserwatorskie ostatnich trzech lat dotyczą obrazów sztalugowych ze zbiorów prywatnych. m.in. autorstwa Louisa de Moni, Madeleine Luka, czy sztalugowych obrazów Harry Pieris'a "Portret Amili de Saram". Konserwuje także w zespole obraz Claude Callota "Alegoria Teologii" z 1861 r. z Biblioteki Króla Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie.

Projekty badawcze, publikacje i udział w konferencjach

Doktorant wykazywał dużą aktywność na polu badawczym. Samodzielnie prowadził projekt: „Analiza porównawcza warsztatu malarskiego twórców ikon karpackich od XVII-XIX w. na podstawie wyników badań fizyko-chemicznych wybranych dzieł ze zbiorów polskich”. Projekt zakładał wykonanie badań fizyko-chemicznych w celu identyfikacji spoiw, pigmentów oraz określenia budowy technologicznej wybranych ikon ze zbiorów podkarpackich muzeów (Przemyśl, Sanok) a także obiektów zachowanych w obiektach sakralnych. Wyniki badań posłużyły do wykonania analizy porównawczej warsztatu malarzy działających na terenie Karpat od XVII – XIX wieku. Praktyczną częścią projektu były warsztaty p.t. „Szlakiem karpackich ikonopisów” realizowane ze studenckim Kołem Rzemiostła i Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kultury, w ramach których studenci wykonywali kopie XVII wiecznych ikon Stepana Dzengałowycza pochodzących z ikonostasu z cerkwi w Uluczu. Wykonane ikony zostały wkomponowane w zrekonstruowaną ramę ikonostasu we wnętrzu tej cerkwi. W latach 2020 – 2022 brał udział w projekcie badawczym: „Nowoczesne studio konserwatorskie. Innowacyjne rozwiązania oraz metody konserwacji i restauracji malarstwa na podłożach ruchomych” , którego kierownikiem była prof. dr hab. Joanna Czernichowska. Projekt ten dotyczył zagadnień związanych z problematyką konserwacji podłoży płóciennych stanowiących podobrazia malarskie. W projekcie badawczym brali udział studenci. Efektem tej współpracy były prezentacje na konferencjach oraz 4 artykuły w punktowanych czasopismach naukowych:

4

- J. Czernichowska, J. Dziduch, A. Tkaczyk-Zjawińska, D. Kułakowska, Ł. Wojtowicz, *Znaczenie wybranych metod konserwacji i restauracji malarstwa na podłożach płóciennych oraz ich rola w kształceniu konserwatorów dzieł sztuki w Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie* [w:] „Ogrody Nauk i Sztuk”, (red.) A. Kobylarek, t. 12, Wrocław 2022, s. 309-324.
- J. Czernichowska, M. Jadzińska, J. Dziduch, A. Tkaczyk-Zjawińska, D. Kułakowska, Ł. Wojtowicz, *Zastosowanie urządzenia der Trecker oraz prototypowego stołu Mobile Multi Functional Table* [w:] *Sztuka, estetyka i kultura w perspektywie naukowej*, red. E. Chodźko, P. Pomajda, Lublin 2022, s. 128-149.
- J. Czernichowska, M. Jadzińska, R. Podleśny, D. Kułakowska, Ł. Wojtowicz, *Krosna malarskie w procesie konserwacji i restauracji malarstwa na podłożach płóciennych. Obecne tendencje i innowacje* [w:] *Sztuka, estetyka i kultura w perspektywie naukowej*, red. E. Chodźko, P. Pomajda, Lublin 2022, s. 150-175.
- J. Czernichowska, M. Jadzińska, R. Jabłoński, D. Kułakowska, Ł. Wojtowicz, *Innowacyjne metody z wykorzystaniem mat grzejnych w konserwacji* [w:] *Sztuka, estetyka i kultura w perspektywie naukowej*, red. E. Chodźko, P. Pomajda, Lublin 2022, s. 176-192.

Osiągnięcia dydaktyczne i organizacyjne

Od momentu zatrudnienia na ASP doktorant prowadzi zajęcia dydaktyczne związane z metodyką konserwacji malarstwa sztalugowego oraz etyki konserwatorskiej. W ramach prowadzonego kursu studenci wykonują prace konserwatorskie przy oryginalnych obiektach zabytkowych. Jednocześnie organizuje praktyki, warsztaty dotyczące m.in. zabytkowej stolarki i rzemiosła artystycznego. Zajmuje się kołami studenckimi, organizuje wystawy i opiekuje się stroną internetową Wydziału. Tych osiągnięć jest dużo więcej. W latach 2015-2017 w ramach międzynarodowych warsztatów organizowanych przez Narodowe Centrum Kultury w porozumieniu z polskim komitetem do spraw UNESCO oraz Akademią Sztuk Pięknych w Warszawie pełnił funkcję opiekuna stypendystów z Państwowej Białoruskiej Akademii Sztuki w Mińsku.

Nagrody

Pan Łukasz Wojtowicz otrzymał kilka nagród rektorskich, które uwzględniały wyjątkową aktywność doktoranta na wielu polach działalności:

1. "Za zaangażowanie w pracę dydaktyczną oraz duży wkład w rozwój Uczelni", grudzień 2014. 2. "Za wytrwałość w kształceniu młodych pokoleń w poszanowaniu tradycji i otwartości na toczące się przemiany w sztuce", grudzień 2016. 3. "Za wkład w rozwój popularyzowania konserwacji i restauracji dzieł sztuki w Polsce i na świecie", styczeń 2023.

Ocena rozprawy doktorskiej

Rozprawa doktorska składa się z trzech tomów, w tym pierwszy tom posiada dwie części. Pierwszy tom (część 1) prezentuje problemy historyczne i zagadnienia ochrony konserwatorskiej zawarte w 4 rozdziałach (279 stron). Doktorant stara się w tym miejscu przeanalizować oraz usystematyzować działania podejmowane wobec zabytkowych obiektów sakralnych obrządku wschodniego w miejscowościach południowo - wschodniej Polski, objętych akcją wysiedleńczą w latach 1945-1947. Autor opisuje uwarunkowania historyczne, społeczne i polityczne, które określiły charakter sztuki i architektury świątyń tego regionu. Były one również powodem problemów związanych z zabezpieczeniem i ochroną zabytków na omawianym terenie po 1947 roku. Wskazane zagadnienia doktorant przedstawia na wybranych przykładach cerkwi z obszaru powiatu sanockiego, omawia ich historię, a także postępowanie różnych instytucji wobec opuszczonych świątyń na tym obszarze. Usystematyzował oraz przeanalizował główne tendencje w konserwacji i adaptacji architektury cerkiewnej. Opisał m.in. zagadnienie translokacji opuszczonych świątyń oraz ich adaptacji na cele kulturalne lub muzealne, a także przedstawił przykłady rekonstrukcji i odbudowy zniszczonych zabytków. W kolejnej części (II) doktorant zawarł przebieg prac konserwatorskich przy wybranych zabytkach ruchomych i wytyczne związane z reorganizacją wyposażenia świątyni w Odrzechowej (222 strony). Tom I kończy „Spis ilustracji” (166), „Spis tabel” (5), oraz niezwykle bogata „Bibliografia” (182 pozycje opublikowane, 16 dokumentacji konserwatorskich, liczne karty ewidencyjne zabytków) oraz obszerna „Netografia”. W tomie II na 187 stronach w ramach autor umieścił „Aneksy” (11) prezentujące opracowania budowy technologicznej na podstawie analizy próbek pobranych z ikon namalowanych przez Juliana Pankiewicza dla kościoła pw. Jana Chrzciciela w Odrzechowej: „Narodziny św. Jana Chrzciciela”, „Św. Mikołaj”, „Chrystus Pantokrator”, „Chrystus Wielki Archijerej”, „Apostoł św. Piotr”, „Prorok – król Dawid”, a także uwzględniono w badaniach elementy architektoniczne ikonostasu tego samego malarza, a także pochodzące z kościoła

w Odrzechowej: części metalowe z krzyża procesyjnego, fragmenty dekoracji ołtarza bocznego i baldachimu. W tomie III zawarto fotografie i rysunki związane z konserwacją-restauracją dzieł pochodzących z kościoła w Odrzechowej oraz aranżacją nowej głównej nastawy ołtarzowej do tej samej świątyni zrealizowanych w latach 2014-2019. W tej części pracy umieszczono również materiały pochodzące z inwentaryzacji elementów wyposażenia dawnej cerkwi pw. Narodzin św. Jana w Odrzechowej wykonanej w 2015 roku.

Temat podjęty przez doktoranta dotyczy szczególnych zabytków, kościołów na terenie południowo-wschodniej Polski, w dawnym województwie rzeszowskim (w powiecie sanockim), dawniej cerkwi greko-katolickich, których los splótł się z trudną i bolesną historią tamtych terenów w latach 1945-47. Temat nie jest do końca rozpoznany ze względu na całkowite zniszczenia całych budowli, wyposażenia ruchomego, czy samych archiwaliów. Te ostatnie, szczęśliwie i wyjątkowo zachowały się w kościele w Odrzechowej i na tej świątyni doktorant skupia swoją uwagę traktując wymienioną lokalizację jako miejsce najszerzej zakrojonych badań o szerokich zakresach: historycznym, archiwalnym, techniczno-technologicznym i konserwatorsko-restauratorskim. Z tego względu inicjatywa doktoranta wydaje się bardzo cenna i wypełnia lukę w zakresie interpretacji tego typu zabytków, ich aktualnej lokalizacji i zapewnienia im właściwej opieki konserwatorskiej. Ten zakres rozprawy, zakrojony szerzej niż tytułowy kościół w Odrzechowej, pozwoli ukierunkować uwagę różnych organizacji i samorządów na całą grupę zabytków istotnych dla pamięci historycznej pd.-wsch. Polski, a w przyszłości może być wykorzystany jako podstawa projektu konserwatorskiego.

Autor dysertacji zajmuje się szczególnie cennymi dokumentami i zabytkami pochodzącymi z kościoła w Odrzechowej. Do nich należy m.in. zbiór archiwalnych dokumentów (*Akta wsi Odrzechowa, XVI - XIX w.*) stanowiących kompletne archiwum wiejskie, ikony eksponowane na stałej wystawie „Ikona Karpacka” (XVII-w.) w Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku. Jednym z najcenniejszych zabytków poddanych inwentaryzacji i badaniom był unikatowy ikonostas wykonany przez Juliana Pankiewicza, który znajdował się we wnętrzu cerkwi przed II wojną światową. Dzieło to wyróżnia się poziomem opracowania na tle innych ikonostasów z końca XIX wieku. Zabytek ten wymagał pilnej interwencji konserwatorskiej, gdyż był bardzo zniszczony, przechowywany przez długi

czas w trudnych warunkach na strychu kościoła. Doktorant podjął się trudu przywrócenia temu dziełu i innym zabytkom tej świątyni oryginalnej wartości artystyczno-estetycznej. Zaprojektował również reorganizację wnętrza kościoła, aby usytuować zabytki w odpowiednim miejscu we wnętrzu budowli. W swojej pracy doktorant wykazał się dogłębną znajomością literatury przedmiotu oraz archiwaliów, a także umiejętnie dokonał podsumowania specjalistycznej analizy obiektów, także w aspekcie badań fizykochemicznych, których sprawozdania znalazły się w „Aneksie” dysertacji. Autor zaplanował kompleksowy zakres badań, w tym badanie mikrochemiczne próbek oraz przekrojów poprzecznych warstw polichromii i pozłoty oraz badania rodzaju drewnianych i płóciennych podobraz. Przekroje próbek, zatopione w żywicy obserwowano w świetle VIS oraz w świetle ultrafioletowym. Niektóre próbki pochodzące z warstw malarskich analizowano w podczerwieni (FTIR) w celu określenia zawartości spoiw organicznych w warstwach oryginalnych i wtórnych. Do określenia rodzaju materiałów występujących w badanych dziełach wykorzystano metodę spektroskopii ramanowskiej, która jest techniką komplementarną do spektroskopii absorpcyjnej w podczerwieni (FTIR). Zebrany materiał pozwolił autorowi pracy na szerokie opisy obiektów pod kątem ich historii, proveniencji, ikonografii, techniki i technologii, a także realizowanych wcześniej działań konserwatorskich. W tych ostatnich zagadnieniach doktorant uwzględnił wszystkie elementy dzieł: podobrazia, zaprawy, warstwy malarskie, określił ich skład i omówił poszczególne etapy powstawania prac.

Dysertacja zawiera szczegółową relację z prowadzonych przez autora działań konserwatorsko-restauratorskich przy obiektach zabytkowych i dowodzi doskonałej znajomości warsztatu konserwatorskiego i reguł etycznych stosowanych w pracach tego typu.

Praca jest rzetelnie opracowana pod względem naukowym, zawiera liczne fotografie, ilustracje i rysunki, które doskonale dopełniają materiał tekstowy. Opracowanie zaprezentowane przez doktoranta ma bardzo przemyślany układ, jest spójne pod względem problemowym i merytorycznym. Zawartość pracy doktorskiej odpowiada tematowi dysertacji. Pracę oceniam bardzo wysoko, gdyż dotyczy absolutnie unikatowego zespołu zabytków, które w zasadzie uległyby w jakiejś niedalekiej przyszłości całkowitemu unicestwieniu.

Biorąc powyższe pod uwagę należy stwierdzić, że doktorant w pełni zrealizował wyznaczone cele badawcze, dokonał szczegółowej analizy problemu konserwatorskiego jaki stanowią dawne cerkwie obrządku greko-katolickiego na terenie południowo-wschodniej Polski, szczególnie koncentrując się na dawnej cerkwi w Odrzechowej. Znacznie poszerzył stan wiedzy o cerkwiach i ich wyposażeniu, szczególnie po zmianach konfesyjnych. Dokonał oceny obecnego stanu zachowania wielu obiektów tego typu.

Oceniana dysertacja doktorska stanowi opracowanie oryginalne pod względem badawczym jak i przeprowadzonych prac konserwatorsko-restauratorskich. Tym samym niewątpliwie wprowadza nowe wartości do dyscypliny sztuki plastyczne i konserwacja dzieł sztuki. W związku z tym z pełnym przekonaniem popieram starania mgr Łukasza Wojtowicza o uzyskanie stopnia doktora w dyscyplinie sztuki plastyczne i konserwacja dzieł sztuki. Tym samym wnoszę o dopuszczenie doktoranta do dalszego etapu postępowania doktorskiego.

Wniosuję o wyróżnienie dla doktoranta za wyjątkowy zakres dysertacji, jej wysoki poziom merytoryczny oraz niezwykłą rzetelność, autentyczną pasję i zaangażowanie autora rozprawy w realizację celów pracy doktorskiej.

Toruń, 30.09.2023 r.

